

Hajdaniszép Budapest

Írta: Gulácsy Irén

Alig néhány hónapja, hogy a magyar fővárosban új hidat avattunk és akik az illetékesség jegyében beszélhettek, négyesztendő múltánra ismét ígértek egy pompás hidat, mely Óbudát Ujpesttel köti majd össze. Haladunk, fejlődünk, ez olyan szemmel látható, sőt szinte már nem is látható: megszokott és szemünkbe idegződött jelenség, hogy néha alig tudom kételkedés nélkül hallgatni egy kedves öreg barátomat:

— Bizony húgom, ahol azok a szép partfalak meredeznek a Duna budai partján, oda jártunk mink a pajtásaimmal surján-koromban ebihalat fogni, rákászni, betyár-pandúrt játszani! Ott csípje meg aztán valaki a nebulót, ha úgy a sűrű bozótba bevette magát! Városliget? Hermina-út környéke?

Olyan kemény mozdulattal legyintett a bácsi, hogy Isten csudája, amiért a csibukja szárával (ez is régi dolog!) a szemem eddig ki nem verte.

— Volt arrafelé egy villánk, rég nem örültem úgy, mint mikor azt elkótyavetyéltük! Sohasem mehettem úgy haza nyáridőben éjjelente a kedveszüleimhez, hogy a májam ne vizsgolt volna! Pedig huszárönkéntes voltam, fiam! De már útonálló bicskáján azért csak nemigen szeret az ember forgolódni, mint valami gombostűvel hátbabökött pillangó!?

A „Mundérszdepó-bájm Kelenföld“ környékéről is rémes, persze másodkézből való rablói-históriákat hallottam, régente gyakran, ma egyre ritkábban. Atyus valahogy tempósabban nyomogatja a pipacsészébe, edzett hüvelykujjával, a tótágast bolonduló „finánc-lábszárakat“. Hiába, kényelmeskedik, kényeztetődik, lassankint elszokik már ő is a csudálkozástól.

— Hát még hol tarthatnánk evvel a várossal fiacskám, ha úgy nyugton tollasodhattunk volna! Ha valamivel békésebb lett volna a múltunk, — a mégrégibb múltunk! — tuppog érzékeny szipákolások közepett és ilyenkor valahová a messziségbe néz.

Szeget ütött a fejembe ezzel a sopánkodásával. Kedvet kaptam a dunaparti metropolisnak ebbe a felidézett régibb multjába, egy kicsit mélyebben belepillantani. Hiszen elegendő, ha ilyenkor az ember a kiváló Salamon Ferencet és Peisner Ignácot fel lapozza, adataikat Ballagiéval és másokéval kiegészíti. És lassankint kialakul a kép, az első békerontó idegen vendégtől, a töröktől megszállott Pest—Buda látképe.

*

Mohács gyászos korszaka a hivatlan beköszöntő időpontja. Azt megelőzőleg, a Várhegy környéke az előkelő fertály. Itt vannak az országépítő nagykirályok kiskirály-alattvalóinak fényes palotái. A vagyonos polgárok, céhek is idehúzódnak s nézegetnek sajnálkozva Pest felé. Aki odaszorult, csak afféle törött-marott atyafi. Pest ebben az időben még szegényes előváros...

A Margit-sziget már úribb! Sok rajta a klastrom. Módosak, Báró-úrfiakat, nádorkisasszonyokat, nagy szokás zárdákba adni. Mert ugyan ki maradhat e gyarló-világon vétek nélkül? Jó, ha minden familiá-



Buda várának legrégebbi ábrázolása. A XV. század közepén készült. Baloldalt Mátyás király palotája

ban van legalább egy, aki a büntetést a többiek fejéről lekönyörgi.

De nemcsak barátnak és apácáknak való hajlékok és „ eget-változtatásra“ alkalmas nyári házak vannak a szigeten. Falu mellett falu. Szép rendes, cserépfedelű kis községek. Megélnék a leguminás kertjeik terményeiből, halászatból. Táplálják a nagyszámú szigeti zárdát, meg a várhegyi népet, mely olyan gazdag, hogy estenden az ablakaiból kiömlő pazar fényáradatban úszik a környék.

A visegrádi polgár azt mondja, mikor ezt a tündéri csillogást a saját ámbitusáig ellátja:

— Már igazán hogy beesteledett! Budán felgyújtottak! Ideje feküdnünk!

Hát erre a bő és sokatígérő jómódra, erre az európai haladással lépésttartó fejlődöttségre ejt üszköt Mohács és vele az első megszálló hordák szétözlése. Fénylik Buda fölött az ég! De e fény többé nem büszke paloták ablakaiból szűrődik! Maga a palotasor lángol. A pogány az Őrnak 1526-ik, gyászos esztendejében, nagyrészt felgyújtotta. Csudálatosképpen, a királyi vár megmaradt sértetlenül. Az aranycirádás fehér márványoszloposarnokok dacoltak...

Két évtizeddel később aztán már hiába keressük Budának pompás szállásokat építtető őslakóit. A hódító Kelet rakja itt fészket, a magyar uraság, a nyugati műveltség letéteményese pedig fut.

Tegnapi baromhajésárokból lett basákat nagyságoljon?

Olyan nincs!

Távoli birtokára húzódik és a székváros területén nem marad, csak a rögeihez tapadt földműves néps az élelmes, kalmárkodásával mindenütt boldoguló zsidóság.

Három újabb évtized sem múlik és a hanyatlás még szembeszökőbb. A megszállott országon átmerészkedő külföldi utasok már a királyi lakot sem találják épségben. A márvánnyal pártázott ablakok... sárral betapasztva.

— Mire az ilyen hiú parádé? — gondolja nyilván a demokratikus szellemben, alacsony sorsból fel-

vergődött, egykédvű mozlím. — A nagy ablakon könnyebben befütyül a szél. Elég abból annyi, hogy az ember éppen kikandikálhasson: nem jár-e kutya a kertben? Vagy... a hárem körül?

Bizony, a király kiskirály-urai sem ismertek volna ezidőben többé a szállásaikra! Azoknak hajdan Visegrádon túl elvilágító ablakait is szurkos szalmacsóvák, rongyesutakkal tömködték el a török. A márványpadozatokra rakott szabadtüzek füstjének: egyszerűen lyukat vajt a falban.

Egyházaink közül a Szent György- és Boldogasszonytemplom ugyan még áll. De már nincs bennük kereszt, sem kép. Az ilyesmit meg nem tűrő ozmán mindent kiszórt és esténként a *müezzin* éneklé az imaórákat a tornyokból. Templomainkból mohamedán mecset lett, a várból pedig — hovatovább — romhalmaz. Fehér sem maradhat fehér a környező szennyben! A márvány sem dacolhat örökké! Porlik. És Mátyás király káprázatos tróntermének bedült mennyezetén éjszakánként már kísértetiesen világít be a hold. Az európaszerte híres bibliotékából maradt még talán pár darab. De gyanús, nagyon gyanús...! A basa mindenféle ravasz ürügyekkel, lehetőleg már eltanácsolja a látniakaró külföldieket. Nyilván azt rejtegeti, ami... nincs.

Következő fejezete a pusztulásnak: a szobrok rombolása. Mint tudjuk, némely népeknél ma sem ment ki a szokásból. Menti azonban a törököt, hogy neki vallásába ütközött bármiféle ember-ábrázolás.

Ebben a siralmas korban a gyönyörű Pest-Buda szinte már teljesen elveszítette város-jellegét. Átvonuló keleti karavánok otthonos szállóhelye: egészben török lett. Dülledékházak, rom, korom, üszök, esőhordalék, szerte heverő, elföldeletlen dögtetek és rajtuk lakmározó, falkányi ragadozómadarak, kóbor ebek mindenütt. Az elrongált kutak vízszolgáltatása megszűnt. Átalvető, szennyes börturbákban, öszvérek hordanak a „vár“-ba moeskos, fertőzött ivóvizet. Az állatok alig győzik a kidobált tört cserepeket, árkokban kiömlő házi szennyet kerülgetni. Az oszlopos paloták földszintjére bekötte nyerít a janicsár-ló. A keresztény temetők kiboro-



Buda vára a XVI. században. Egykorú metszet Tollius Jakab könyvéből

gatott sírkövein üldögélve, egy-egy apadt szemű, agg egyre gyakoribb tűzvészekkor. Mert ahogy fogyadoz-
 török: nagy merengve ópiumot szív. Néha még el- tak a kóházak, ugyanúgy szaporodtak az alacsony
 elvilágít Visegrádig a magyar főváros! De csak az török igényeket teljesen kielégítő, felette gyullékony



Buda török kézen, a XVII. század elején. Houfnagel metszete

deszkaviskók. Felhódzó füst, általában nyugodt do-
logtalanság, a passzív szemlélődés fülledt párája le-
beg a fejlődésében erőszakosan megakasztott duna-
parti metropolis fölött s ha itt-ott tarkítja is valami
élénkség, többé az sem a kultúrált világ termékeny
helyezkedése. Kelet mozdulása, a közelebbtolódott
Ázsia színekepe.

Itt egy szőnyegáros, amott kígyóbüvölő. A piac-
téren keringő vagy üvöltő dervis; varázsló, vándor-
borbély, kóbor köszörős, sorbeth-kimérő, foltozó
varga. Koránmászó, a ravasz ábrázattal kérődző
tevék, néger elfánthajcsárok és elhullott macskák
tarka társaságában. Közrendészet sehol. Szabály
nincs.

Új építkezés?

Jó, ha véteknem tartja a török! A Próféta
kifejezetten helyteleníti a földi javakkal való túl-
nagy törődést:

— *Kiszmet!*

Nem él az ember, csak holtáig! Untig elegendő,
ha addig eltart és oltalmat ad a hajlék!

De meg ha nem is hirdetne ilyen világmegvető
elveket a mohamedán vallás! A török *katonanem-
zet* és így hátán háza, kebelén kenyere. A csapattes-
teket ma ide, holnap amoda vetik... Aztán meg:
minden harcok ügyis csak éppen annyi tulajdon fe-
lett úr, amennyit saját vitézi kardjával szel magá-
nak! *A mozlím nem ismeri az örökösödés fogalmát.*
Mire akkor a nagy buzgalom: ingatlan-gyűjtés, szé-
pítgetés? Kinek?

Ellene mond hát a török építészet fellendülésé-
nek az ozmán *világi* törvények sajátos szelleme
is. Csupa korlátozás! Építenie, sőt tataroztatnia sem
szabad, csak annak, aki arra előbb a *mimár-agától*
engedélyt kapott. De ez... Konstantinápolyban la-
kik és amellet hogy távolról sem építész — rendsze-
rint nem is konyít az építészeti dolgokhoz — amel-
lett még ő maga sem teljesen szabad. Nem engedheti
meg például, hogy keresztény vagy zsidó, a muzul-
mán házánál nagyobb építhessen. Utóbbinak haj-
léka a tizenkét *pik*, előbbieké a tíz *pik*-magasságot
felül nem haladhatja. A városrendészet fogalmát a
mimár-aga sem ismeri. A török bevonulásával az
európai utca forma-szabályokhoz igazodó alakulata
egyszerűen eltűnt, megszűnt. Mély vizesárok, sánc,
harci erőd, sárból vert táborvédő mű kellett a ka-
tonanépnek, — már az aztán egészen egyre megy,
hogy a város kellős közepén keresztbe fut-e és ha-
ránt, görbén vagy hogyan! Fő, hogy a célt szolgálja!

Az ozmán megszálló csupán a középületek fé-
nyére helyezett súlyt s a lehengerelt magyar fővá-
rosban is csak elvétve akadt egy-egy (Ali vagy Musz-
tafa) basa, akiben elég eredendő szépérzék, vagy
külföldről ellesett műveltség s amellet erély volt
ahhoz, hogy népüknek hagyományos építkezési iszo-
nyát le tudja győzni. És nem mai keletű — ebben
az időben nem is alaptalan — az a fogalomcsere-
lés, mely Pest nevét... a pestissel véti össze! A gyakori
tűzkatasztrófákon kívül, vészes erejű fertőző beteg-
ségek dühöngtek át a szegény, tisztátlan magyar fő-
városban, megadva a kegyelemdőfést annak a kevés
emlékeztetőnek, ami a hajdani aranykorból még
megmaradt.

*

Végre kivonult a hívatlanul vendégeskedő török!

Elvitt az a patkószögtől kezdve, a Corvináig,
az ég alatt mindent, ami mozdítható! Csak egyvala-
mit hagyott itt! A nyomort. No és... a felkínálatlan
vendégszállásán nyomábalépő másik kéretlen ven-
déget: a „szabadítót“, a bécsi császár-király fel-
mentő hadait.

Magyarországnak a hódoltságból kiemelésével,
az osztrák ház ünnepet ül. Hiszen visszanyerte nagy-
hatalmi pozícióját! Mert a segítőcsapatok egyszerűen
bekebelezik azt, amit karddal hódított szerzemény-
nek tekintenek. És az egyedül megmaradt Boldog-
asszony-templom ormára, a levett félhold helyett,
mostantól felkerül a kétféjű sas.

— *Jure armorum!* — üt a mellére önérzetesen
Bécs s rövidesen már a szomorú teljes-igazság jegy-
ben jelentheti a világnak, befejezett művét:

— *Metropolis Hungariae Germanica facta est!*

A — német — tanácsnokok kinevezési joga ettől
kezdve az új hódítókat illeti.

Hogy viselkedtek nálunk és melyek kormányza-
tuknak főművei?

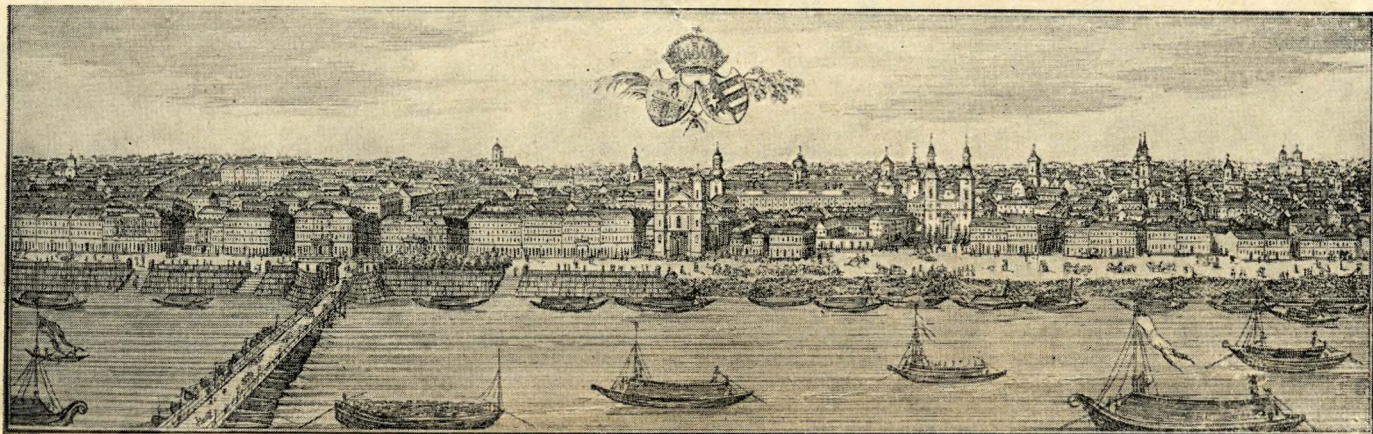
Elsősorban megkezdődik a pogány után való
nagyakarítás. Jaj a betegség, vagy akármi más ok
következtében visszamaradt, egyébként elég nagy-
számú törököknek! Másfél századot bosszuló ostor
csattog a hátukon! A kútmérgezés ostoba vádjá cí-
mén, seregestül ölik a szerencsétlen mozlím asszonyo-
kat, gyermekeiket pedig Kollonich csordánkint haj-
tatja Bécsbe, „keresztény nevelésben“ részesülni. De
sajátmaga helyett hátrahagyja itt nálunk Kollich
Lukács atyát, hogy azokat a többi törököket, akik
halálos sebekben fetrengenek az utcákon, vagy más
ok miatt el nem hurcolhatók, szintén kiragadjon a
tévelygés fertőjéből. És a bécsi módra fanatikus em-
ber olyan lázas gyorsasággal dolgozik, hogy már ke-
resztelőmedencéhez sem viteti a rémült jelölteket.
Ott helyt, az utcán, ahol éppen áll, kereszteli őket
sorba egy... bőven megmártott vizesrongy segítsé-
gével. Talán maga Kollonich sem így gondolta...

A megszállás második műsorszáma: az *Ordnung!*

A háztetőkkel nincs sok baj. Azokat a török fő-
vezér még a blokádgyűrű bezárulásakor leszaggat-
tatta. Annál nagyobb feladat azonban, a katonaszál-
lásolás! És itt már elkerülhetetlen az építkezés. Jö-
het mindenfajta mesterember, feltéve, hogy... né-
met! Polgárjogot, mindenféle kiváltságokat, adó-
mentességet, ingyen telket is kap, ha csak megígéri,
hogy hajlékot emel rá. A lekoldúsodott budai ma-
gyarok lábatlankodását általában görbe szemmel
nézték. De célszerűség okából, a német lovasgazda
sem közlekedhetett Isten nevében. A város akkori
legfőbb úra — a Festungskommandant — szigorúan
elrendeli, hogy aki szekértulajdonos a belterületen
megfordul, nem távozhatik onnan anélkül, hogy leg-
alább egy fuvar füstölő omladékot, vagy szemetet
magával ne vigyen.

Ennek a második gyászos korszaknak kényszer-
telepítései következtében aztán, ilyen előkelő elemek
kaptak polgárjogot és ingyen portát a hajdan nagy-
úri főváros területén: a marhapásztor, a kapuórség,
a muzsikások, az éjszakai virrasztó „bakter“, — egy
vincellér és a hamugyűjtő...

De alig indult meg így is nagynehezen valami-
féle „élet“, mármeg újabb katasztrófa zúdult



Pest a XIX. század negyvenes éveiben. Samuel Lehnhardt metszete

Európa leghányatottabb sorsú fővárosára. A kurucvész. Ez rakta fel a koronát a pusztulás művére. Hogy mekkorát hanyatlott ebben az időben Pest-Buda, mutassák meg a számok!

A török kiverésekor Budán azért még mindig mintegy 388 tekintélyes ház állt és lakosainak lélekszáma 24.000-re volt tehető. Pesté pedig 3000-re. A csatározások korszakában a pesti módosabb polgárok száma... 16-ra apad, 151 ház bedült. A többiben alig ötszáz inséges sanyarog.

A nyomor 1707-ben éri el tetőfokát. Rabutin generális tízezer főnyi, kiéhezett és elcsigázott hada ömlik a két kipusztult városra, mely a szó legszorosabb értelmében az éhínség elé néz, úgy, hogy kitör a halálfélelem tömegpszichózisa. Az utcákon tántorgó, tébollyal küzdő lakosság nyájankint, a porba omolva veszi fel a haldoklók szentségét és sokakat közülük — valóban — már a katonai élelemraktárakból sürgősen kiosztott prófuntokkal sem sikerül megmenteni. Ugyanekkor a csontig lesorvadt barmok kínjukban szétrágnák jászolaikat, vagy ott fordulnak fel az igásszekerek előtt, a démonokká györtört emberek pedig azon mód nekik esnek...

Szerencsére, a zord télidő fölenged és a hihetetlen nyomor parányit enyhül. De Zaunackh János — Buda német bírása — még 1709-ben is kénytelen egy gyertyamártónak elértesztett, ő t s z á l g y e r t y a fejében, harmincöt krajcár összegben kiállított számláját, e széljegyzet kíséretében visszautasítani:

— *Wenn bessere Zeit kummen...!*

A két koldúsváros közt a közlekedést ez időben a mostani büszke hidaink szegényes elődje, a hajóhid bonyolította le. I. Lipót császár nyomban a török kitakarodása után, már szeptember 10-én elrendeli ennek a hídnak megszerkesztését és adminisztrációját külön szervre, a csász. kir. Hídfelügyelőségre bízza.

A híd 57 egymásmellé lehorgonyozott kis hajóegységből alakult, kb. 10.000 lábnyi hosszúságban s a Bécsi Kaput a délkeleti várbástyával kötötte össze. A hídfőknél mindenkitől vámot szedtek, kivéve a hadsereg kötelékébe tartozó személyeket s nemeseket és közhivatalnokokat. A polgár csak akkor nem tartozott vámot fizetni, ha saját kocsijával járt. Rendelethez képest, a híd december 1-ig volt használatban. Azon túl szétbontották, nehogy megsérüljön.

A tavaszig terjedő idő a mai vadevezősök őseinek, a „furkatások“-nak évadja! Már ők is kiténtek

páratlan vakmerőségükkel. Persze jó fizetségért, a leghajmeresztőbb vállalkozásoktól sem riadtak vissza. Ha netalán jégtábla került eléjük, kiugráltak rá, átcibálták rajta a csónakot és túlnansó szélén megint a vízre lökdösték. Nagyobb furkatákba negyven ember is belezsúfolódott. De erős zajlás idején csak egész kis lélekvesztők közlekedtek, legfeljebb két utassal. Azoknak is veszteg kellett a jármű fenekén lapulniuk, míg a jéggel való birkózás tartott: olykor három-négy órán keresztül. Mint forrásaink szintén megemlítik, némely mulatós úrfi egy-egy batyúbál miatt is kész volt erre a nyaktörő átkelésre. Mert az éhhalál veszedelmének alig elmultával, megint mindjárt lélekre kapott ez a csudálatos szellemű város, melyet sem török, sem a germán segítség: semmiféle átokverés nem bírt eltörölni a föld színéről. Talán éppen ezért... Kedélye — a sirámokból nyomban áthangolt, egészséges nevetés szele — minden romlásban ismét tellángoltatta a Végzet lefeléfordított fáklyájának húnnyó zsarát-nokát.

Büszke ódon műemlékeket az idegeneknek nemigen mutogathatunk. De Pest-Buda megmenekült. Kedve — vitalitása — mentette meg és tette ilyen nagygyá, nem a segítőhadak.



A Hatvani kapu. Warschag akvarellje